

НЕПОЗНАТИ ЯВОРОВИ БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ ДРАМАТА „ЗИДАРИ“ НА П. Ю. ТОДОРОВ

Анелия Лукова

Търсейки материали за дипломната си работа на тема „Текстологични наблюдения върху драмите на Петко Тодоров“, * попаднах на различни варианти от пиесите на писателя. С любопитство установих с какво старание и грижа големият писател се е връщал към вече написаните произведения, за да внесе корекции и допълнения. Тези корекции и допълнения имат различни подбуди и носят различен характер. Едни от тях са плод на личната неудовлетвореност на П. Тодоров, други са направени след колегиални забележки на хора от театъра. Успях да открия екземпляра на драмата „Зидари“, който П. Ю. Тодоров е предал в Народния театър, както и бележките, които Яворов е направил върху така предложенния драматичен текст.

За пръв път П. Тодоров разработва сюжета на „Зидари“ през 1899 г., когато той е студент в Берн, Швейцария. В този първоначален вид писателят нарича драмата си „Каманари“ и тя е трябвало да съдържа четири действия. Може би този вариант е съществувал само във въображението на П. Тодоров, защото в писмо до приятеля си Иван Кирилов от 21 април 1899 г., писано в Берн, той му изповядва сюжета и признава: „Аз не съм писал още нито буква и надали скоро ще да начена.“

Същия замисъл писателят споделя и с Ал. Балабанов, с когото заедно са студенти в Лайпциг (от 1899 до 1900 г.). Може би тук вече П. Тодоров е записал замисления сюжет, защото Ал. Балабанов в спомените си твърди, че получил от Берлин „по пощата една тетрадка с корави черни корици, с нехаен надпис от едната страна: „Зидари“. Аз прочетох тетрадката и останах възмутен, да, отвратен — такова бе разочарованието ми... Сега „Зидари“ нищо, ама нищо не струваше. Де бе това, което ми разказа — де са тия написани страници!“

След няколкогодишна работа върху текста, през 1902 г. П. Тодоров отпечатва пиесата си в сп. „Мисъл“, г. XII, кн. 1, 2, 3 под заглавие „Зидари“, драматическа еклога. Сега пиесата е в три действия, макар че още в писмото до Ив. Кирилов П. Тодоров споделя, че пиесата трябва да има четири действия и подробно разказва сюжета на всяко от тях. Изглежда, че между прочетения от Ал. Балабанов текст и публикувания в „Мисъл“ няма съществени различия, защото Балабанов твърди: „После тези тетрадки се обърнаха на книги, на печатна драма, но аз още дирех само това, което сякаш изгубих вече и надежда да намеря... Може би седем-осем или даже десет години трая това търсене.“

На 21 юни 1907 г. с писмо до директора на Народния театър П. Тодоров изпраща нов текст на „Зидари“ — сега вече в четири действия. Пиесата била одобрена за представяне в театъра през сезона 1907—1908 г. Сам П. Тодоров настоява пиесата му да бъде поставена от режисьора Сава Огнянов, като определя и артистите за всяка роля.

* Тази тема ми бе възложена от научния ми ръководител доц. Стефан Елевтеров от Катедрата по история на българската литература към СУ „Климент Охридски“.

По всичко изглежда, че Яворов, който по това време е артистичен секретар на Народния театър, внимателно е чел текста и е предложил редица поправки. Своите бележки той е записвал в един бележник и очевидно ги е споделил с Петко Тодоров, защото върху машинописния текст на трагедията си писателят е нанесъл немалко поправки, част от които съвпадат с предложенията на Яворов. За този бележник на Яворов споменава Вл. Василев през 1934 г.: „Много често съм бил при Яворов в Народния театър и той ми е чел някои от рецензиите за пиесите, които докладва в Артистическия съвет. Между малкото книжа, останали от него, има един бележник — как да се поправят и изменят известни места и реплики в П. Ю. Тодоровите „Зидари“.“

Сега в Централния държавен исторически архив в София, ф. 10, оп. 3, арх. ед. 331, се съхраняват десетина отделни листа — вероятно откъснати от бележника, за който говори Вл. Василев. Яворов на два пъти е чел пиесата и правил своите предложения — първия път бележките му са написани с черно мастило и почти са лишени от мотивировка. Втория път той по-обстойно мотивира предложенията си и освен че повтаря някои от вече направените бележки, включва и нови. Вероятно тях е имал пред вид П. Тодоров, като е нанесъл с молив редица корекции върху машинописния си текст. След това Яворов за трети път е чел пиесата и отново е дал мнението си върху поправената редакция. Тук предлагаме и трите варианта на Яворовите бележки в техния автентичен вид, като е осъвременен само правописът. По всичко изглежда, че тези бележки са послужили на Яворов, когато е писал статията си „Две нови български пиеси“ (Мисъл, г. XII, кн. 9—10, излязла през април 1908 г.), където той обстойно рецензира „Към пропаст“ от Ив. Вазов и „Зидари“ от П. Тодоров. Премиерата на „Зидари“ се е състояла на 3 февр. 1908 г., а в книга пиесата е публикувана през 1910 г. (в книгата „Драми“ заедно със „Самодива“ и „Страхил страшен хайдутин“). В този текст П. Тодоров е запазил някои от препоръките от Яворов поправки, а от други се е отказал.

ЗИДАРИ

Д. I

Стр. 2. Да се зачеркне: Д. Милко: . . . „Аз сякаш моя къща градя.“

Стр. 5.

Вместо „По-младият селянин“, *По-старият*: Бей, българи сме и пр. Ще се зачеркнат думите: „Де нашите жени“ и пр. до края на репликата. После следва, вместо „По-старият“ — „По-младият“: Ама нали нашите се потурчат. Как не сме изгубили и вяра и род всички досега! Дядо Милко: Елате да видите. Като издигнем и пр.

Стр. 7. Изменя се така:

Рада: Защо да не ми сториш туй добро? Или ще ти падне честта?

Дончо: Забрави ти честта ми и колко добро съм ти направил.

Стр. 8. Изменя се и се допълня:

Дончо: Тебе трябва Сирака. Той — каквото е вирнал глава, ветрища да гони. Гледам го аз на черковата, какви бръмбари му бръмчат в главата. . .

Рада: Нека. Ти можеш ли? Веднаж тъй да те видя само.

Дончо: Лесно е то, когато сам стърчиш като топола.

Стр. 16. Да се допълни:

Хр. Думай де, думай! *Колкото за черковата, и аз градя.* Думай, какво си гълташ приказката и пр.

Стр. 18. Да се прередактира така:

Дядо Милко: Прилича ли ти, *Дончо*? Дядо ти ни е довел от полето, закътал ни е в Балкана и сега, когато искаме да закрепим рода си с черкова, ти си хукнал свади да подигаши и пр.

Стр. 25. Ще се вмъкне.

Хр. ... с нашата черкова, *дето и аз камък по камък съм редил*, в нея първи и аз и пр. Ще се заличи като съдържашо известен комизъм: „Като завъртят онзи полилей над главите ни, бюлюрените звънчета като се раздърнкат.“

Стр. 26. Пак ще се вмъкне:

Хр. ... нищо не жалия. *Само да изкараме черковата*. А каква пендара и пр.

Стр. 39. Да се прередактира тъй:

І момък: Ако е умрял дядо Дончо, кавала му с телените куршуми още стои! Ще се намери кой да го нарами отново.

Д. II

Стр. 43—44. Да се прередактира:

М-р Бр.: Със Субаша да се разправя дядо Милко; срещу кърджалините — видя шем: момците ли ще излязват, друго ли ще се върши. . . Аз ще гледам черковата.

Стр. 45—46. Унищожават се репликите:

М-р Бр.: Малко ли жертви дадохме и пр.

Драган: Дадохме, и сега ний и пр.

Стр. 46—47. Унищожават се репликите от:

Драган: Тъй е. То си е закон зидарски и пр. До — *М-р Бр.*: Мене не ми трябва. Включително тая последната.

Стр. 48. Унищожават се репликите:

Хр. На своя глава и пр.

М-р Бр.: Аз ще издигна. Докато чук държа и пр.

Стр. 50. Да се вмъкне.

М-р Бр.: Не е сега време за бавене. Барим той знае защо работи. Кого още и пр.

Стр. 57.

Дончо: Вместо: „Внукът на Донча Арнаудова няма“ и пр. — „Аз няма“ и т. н.

Стр. 70. Да се прередактира така:

М-р Бр.: Тръгвайте към черковата. . . Млад и буен е Христо, и другите са като него. . . Знае аз какво залягат те; може и това да е нужно. . . А моята вяра — ето я (дига кръста). Нека той разпери ръце над нас и да ни пазят от всяка напасть. . .

Д. III

Стр. 106. Да се зачеркне:

М-р Бр.: . . . (накрая) „да го крепи срещу всяка напасть“.

Стр. 112. Да се измени:

Стойко: (говори в себе си, а не отвръща на Драгана): Моята жена шеше и пр.

Зачерква се:

Иван: Защо се окайваш и ти и пр.

Драган: Корово ти сърце и пр.

(Ив. поклаша глава)

Драган: Мойто беше по-корово и пр. . . .

Изменя се:

Георги: (говори в себе си) Може вече и пр.

Ив. (пак в себе си) Ний сме още млади. И ней лудия ум не е минал. И пр.

Георги { (в себе си) Свят захвана да ми се вие и пр.

Стойко — — Ай там хе и пр.

Георги — Зачерква се: *Ще завие върбалака* и пр. — до „Я дай“ и т. н.

Стр. 115. Прередактирва се:

М-р Бр.: Която ще да е Драгане, Георге, качете се горе на скелата. Уста Драган знае как да срутите.

Д. IV

Изменя се така:

Дядо Милко: . . . Изкарахме я. Как да е, като дойде владиката за освещението, събрахме тогоз-оногоз. А сега всички се дръпнаха.

Унищожават се репликата:

По-старият селянин: празник да празнуваме и пр.

Също и думите в репликата на дядо Милко: „Плач и неволи лесно се забравят. Нали я изкарахме.“

ЗИДАРИ

Д. I

Стр. 5. По-младият селянин: Бей, българи сме и пр. Сравнението на „вярата и родът“ с не толкова комичен елемент (жените). Удивление за издръжливостта на българина. При това репликата е повече за „По-стария селянин“, понеже в нея се съдържа в известен смисъл доволство от миналото. „По-младия“, като млад, трябва да се характеризира с парливо недоволство от съществуващото. Затова и за него по-подхожда следв. репл. на „по-стария: „Ама нали нашите се потурчват“ и пр. Тъй изменено това място, тогава Дядо Милко ще се обърне наместо: „Ела да видиш, Димо“ — „Елате да видите“ . . .

Стр. 7. Да се измени така:

Рада: Защо да не ми сториш туй добро? Или ще ти падне честта?

Дончо: Забрави ти и честта ми и колко добро съм ти правил.

Т. е. да се зачеркне поменуването на „Донча Арнаутина“, което се повтаря и на следв. стр. 8.

Стр. 9. Да се зачеркне:

Рада: . . . „Да се радва на името ти и на рода ти. — Дончо: Че тебе ще те зачерни ли името ми и рода ми?“ И Рада да продължи без прекъсване: На мене дивото и пр.

В сцената между Рада и Донча трябва да се вмъкне нещо за църквата. Повод за това може да се вземе така: Рада, в желанието си да се отърве от него, да му припомни, че там чака работа. Тя, Рада, би могла, би трябвало да направи сравнението си между Донча и Христа като зидари и дори главно като зидари, пред вид символистическите цели на автора. Тук, тая сцена е, струва ми се, решителното място за сливането на двете драматически стихии: социална и индивидуална.

Стр. 16. Да се допълни:

Христо: Думай де, думай! Колкото за черковата — и аз гредя. Думай, какво си гълташ и пр.

И това място би могло да се използва за вплитане на църквата в разпратата между Христа и Донча. Тук, в продължение на онова, което ще се каже в по-първата сцена между Донча и Рада, ще се доизяснят отношенията на двамата съперници към социалното дело.

Стр. 18. Да се прередактира така:

Дядо Милко: „Прилича ли ти, Дончо! Дядо ти ни е довел от полето, закътал ни е в Балкана и сега, когато искаме да закрепим рода си с черкова, ти си хукнал свади да подигаши. И пр.

Стр. 24

Христо, като говори: Че от тях откъсвал ли се е някой от полите на майка си и пр., би могъл да вмъкне за Донча: Гледам го на църквата и при тук да се доразвие и завърши характе.

ристиката на Донча и като зидар-съперник — съперничество, впрочем породено от любовната конкуренция.

Така очертани в първото действие — по тоя повече епически начин, — ще наложат своето драматизиране в следващите действия. Рада също тъй неизбежно ще се вплете в едно, макар пасивно участие в социал. действие.

На стр. 25. Ще се вмъкне:

Хр. . . в нашата черкова, дете и аз камък по камък съм редил, в нея първи нас и пр. Ще се заличи, като съдържащо известна доза комичен елемент: „Като завъртят онзи полилей над главите ни, бюлюрените звънчета като се раздрънкат.“

Стр. 26. Пак ще се вмъкне:

Хр. . . нишо не жалия. Само да изкараме черковата. А каква пендара и пр.

Стр. 30

Хр. Овехтели сме. Докато изкараме черковата и пр. Тук биха могли за спестяване общата психолог. атмосфера чрез няколко реплики върху църквата да изкажат и момите едно какво да е отношение към социалния устрем в пиесата.

Стр. 39. Да се прередактира тъй:

І момък: Ако е умрял дядо Дончо, кавала му с телените куршуми още стои! Ще се намери кой да го нарами отново.

Д. II

Стр. 48. Да се унищожат репл.:

Др. На своя глава, без божи благослови и пр.

и

М. Бр. Аз ще издигна. Докато чук в ръка държа, и пр.

Стр. 50. Да се вмъкне:

М-р Бр. Не е сега време за бавене. Барим той знае, че е потребен повече от другите. Кого още и пр.

Стр. 57

Дончо. Вместо: „Внукът на Донча Арнаудова няма“ и пр. — Аз няма и т. н.

Като се загатнат в първото действие, во второто действие трябва да изпъкнат две социал. групировки: около м-р Брайна и Драгана. С първия е Христо (по идея) и младежта (по вяра), с втория — Дончо (от съперничество към Христа) и по-голямата част от зидарите (Иван с м-ра Брайна), които обаче се движат повече от егонизъм. На дяда Милка трябва да се подчертае примирителната роля, липсата на самостоятелност и хлъзгане по течението.

Драган за жертвата. За да се обоснове враждането на жив човек в темела на църквата като средство за предотвратяване на социално зло, Драган трябва (. . .)* тая жертва не в смисъла на народното суеверие. Той казва, че жертвата е нужна за изкупление и по-нататък, че чрез бедите, които се трупат над селото, господ изпитва вярата на селяните. Ето на тая почва единствено той трябва да развива своята проповед и настояване, от които трябва да се изхвърлят всички елементи на грубото суеверие, което внася толкова фалш и неправдоподобност в най-решителния момент на III действие и на цялата пиеса. В тоя смисъл трябва да се коригира цялото второ действие, като се разшири и задълбочи в своя символически смисъл Драгановата идея — поради първенстващото значение, което тя има за пиесата.

Зидарите изобщо взимат участие в разпрата на м-ра Брайна и Драгана около жертвата и по тоя начин се обрисуват двете идейни групи. Това ще наложи и друг, по-определен, целеструмен, пред вид худож. намерения на автора, спор около начина, по който трябва да се защити селото. Тогава майстор Брайно няма да остане в двоумение или равнодушие към порива на младежта, да се противопостави чрез оръжие на кърджалиите, а ще застане на нейна страна, за да се пречупи в III действие и да отстъпи пред м-ра Драгана.

* Вероятно „да проповядва“.

Стр. 94

Михо: Пък шо гълчи дядо Милко Хаджи Славовата дъщеря. И пр. — Тук е място и повод за един възел между двете драм. стихии: соц. и индивидуална, като в няколко реплики зидарите покажат интерес и определят какви да е отношения към ролята на двамата влюбени.

Стр. 104. Да се зачеркне:

М-р Бр.: ... Нека под тоя кръст легне една християнска душа да го крепи срещу всяка напаст.

с. стр. Да се зачеркне още.

М-р Бр. ... Нека ний с душата си закрепим темелът.

Стр. 109 и 110.

Когато зидарите очакват жените си, всеки говори в себе си (размишлява гласно), а не да изказва пред другите своите егоистически безпокойства.

Стр. 115

М-р Бр. казва, като говори, за скелята, която трябва да се събори върху идещата Рада: Напред ние всичко нагласихме с уста Драгана. . . Напротив, само разбягването на зидарите рещи прелома у Брайна, у когото след излизането из църквата трябва да се забелязва още колебанието.

Тук на стр. 115, думите (разпореждането) на Брайна ще се променят в друг смисъл

Д. IV

Една дреболия. Черквата е била освещавана и тогаз всички са били в нея. А от развитието на действието се добива впечатление, като че за първи път трябва да се пристъпи прагът ѝ. С няколко подходящи думи, разсеяни из репликите, това впечатление ще се измени.

ЗИДАРИ

Нова ред.

Доста е замаскирано отсъствието на органическа връзка между двете стихии: соц. и индивид. Но младите не са спечелили нищо особено като характери, които се рисуват или изявяват в действие. Христо и Рада в новата редакция на някои места са неуместно и шокиращо арогантни. Напр. Христо на стр. 92 (два пъти) и на 10. Рада в сцената между нея и Драгана, на стр. 35. Замаскирането е постигнато чрез разделването на зидарите на две партии и соц. действие на м-р Брайнова и Драганова и в индив. драма на Христова и Дончова, които се сливат и са идентични с първите две. М-р Драган е спечелил в новата редакция, но м-р Брайно е останал еднакво смътен и бледен както в своето действие, тъй и в своите идеи (впрочем еднакво с Христа, чиито полупартизанин в това отношение изглежда да е) и вкогото на някои места той е прекалено захласнат. Стр. 41² и по-нататък.

Трето действие

Стр. 45

Стойко: Браво. И аз туй щях да кажа. То бива всичко до едно време.

Драган: (тръгва към черковата) Остави ги, майсторе. Ела да видим там вътре. . .

М-р Брайно: (отива след Драгана) Сядайте на работа. Стига разпразии. . .

Следва на стр. 46²

Герги: Добре ще седнем и пр. До стр. 48² Там.

(Издаlech се чуват гърмежи, в същото време м-р Бр. излиза смутен от черкова).

Стойко. . .

М-р Брайно. (Слуша) Пак ли? Дончо, къде? (изглежда го) Да не си се уплашил?

Дончо: . . .

Михо: . . .

Гърмежите

Иван — заличава се

Герги — (тръгва и пр.)

Дончо — . . . заличава се

(В това време Драган излиза от черковата и приближава Брайна)

Стр. 45²

Драган: Какво, ще оставят чуковете ли.

Гърмежи. Вълнение.

Герги: . . .

Стойко: и пр.

Следва на 46.

46² Брайно (навежда глава) Изкарай я!

Драган: . . . зачерква се.

Гърмежи. След колебанието, нов порив към бягство. Драган (лига тържествено кръста). Стойте! (проповедта на Брайна от стария текст стр. 105, като се изхвърлят само крайните думи „Да го крепи. . .“)

Да се прибави това към проповедта на Брайна.

Сега! Господ е винаги над главите ни. Никога не е късно за жертви. . . Нашият род е като блудния син: връща се и трябва да каже: Отче, прости ме. . . Да разгърне сърцето си и да покаже, че правдата е в него. . . Крепка е нашата сила, когато е сила от бога (поглежда към църквата, дето е влязал Бр.). Губи вяра в работата си и изтърва чук всеки, който гради не за бога, а за своя слава. . . Тряба да се обърнем към него и да кажем: господи, ти си бог наш и упование. . . Ние се връщаме към тебе. . . Ето жертвата, откъсната от нашите сърца, ето сърцата ни, открити пред тебе — ние вярваме и се молим. . . прости десница над нас. . .

Стр. 49²

Драган — Взема кръста и пр. — заличава се.

с. стр.

Герги: че сега ли жертва.

Стойко: Тепърва?

Драган: Сега и пр. (стр. 49²)

И преломът у м-р Бр. (стр. 45²), дето той захвърля чука и оставя Драгана да изпълни жертвоприношението, е твърде внезапен, почти неподготвен, ако и вероятен при загатнатия характер на майстора.

Тряба и една по мотивираща жертвата проповед на Драгана.

М-р Бр. остава нам през цялото време на клетвата. Необходима е поне една подходна няма игра.

Др. бел.

Стр. 30.

Стойко да поднесе на бежанеца ракия, наместо да се изнася от дявови Милкови. „Шисето“ е характерна подробност у Стойка и тук е уместно да се покаже.

Стр. 37²

Дончовата закана: „Живи няма да ги оставя“ не трябва ли да се позамъгли?

Стр. 42² Дядо Милко (*съкрушен*): Не е шега туй момчета и пр. Туй *съкрушение* не е ли по-уместно веднага след известието за падането на Деяна?

Стр. 58² Подходящо ли е за *Ивана*: „Всички са градили тук, всички са грешили“ и „Никого не диря. Да шушукат, каквото шат.“